

מצוקה ואתגר

אבא קובנר

אבא קובנר

תרבות משונה היא זו שלכם, משך הכומר בכתפיו, שמונעת מכם תענוג כזה שהוא תאוה לחיך? חבל, רבי, חבל. השפיל החסיד עיניו ולא השיב. לשעה עמדו לרדת. נפרד הכומר ואמר: שלום. עמד החסיד ואמר, שלום ושלום אשתך! נרתע הכומר: אין לי אשה! ודאי ידוע לך, שאנו הכמרים מנועים מלשאת נשים. הה, הגיב החסיד, איזו מין תרבות היא זו שלכם שמונעת מאנשים את המצווה ואת התענוג גם יחד. כי זה באמת תאוה לחיך, לגוף ולנשמה. חבל, אדוני, חבל. זוהי תחנה טובה להניח את הגדרת התרבות ולגשת לבירור העניין השני שבראש דיונונו, שקשה כפליים.

■ השאלה השלישית

מפי ידידי יוסף בנטואיץ', המחנך הירושלמי הוותיק, שמעתי את הסיפור הבא: בשעה שהוא עבד במחלקת החינוך של ממשלת הוד-מלכותו, היינו בימי המאנדאט, בירושלים. ביקש מנהל המחלקה האנגלי לכנס את מפקחי בתי-הספר היהודים לדיון בשאלות פדגוגיות. בכינוס זה קם המנהל האנגלי, ג'רום פארל, ושאל שתי שאלות:

Why Palestina? ו־ Why Hebrew?

השגחתי. מספר בנטואיץ', שעל דל שפתיו היתה תלויה שאלה שלישית והג'נטלמן שבו או טעם אחר הניאו משלאול אותה וזו נשארה תלויה כאוויר.

— מה היתה השאלה השלישית, שאלתי את מר בנטואיץ'?

אני חושב שהוא רצה גם לשאול: Why Jews?

הפאראדוקס העצוב הוא שדור אחד אחר הפאראלים שואלים את השאלה השלישית בני הארץ, ילידי המדינה, חניכיה ומגיניה: למה יהודים — Why Jews? בסקר שנעשה ע"י אוניברסיטת בראיילן ומוסד וון-לייר בירושלים על עמדות וזיקות של סטודנטים בישראל, במידגם מיצג של 1,250 משתתפים, תלמידי תואר ראשון בכלל האוניברסיטאות בישראל, בינואר 1981, השיבו רק 47% שהם חשים הזדהות עם העם היהודי.

על מנת להבין עד כמה הדבר הוא משמעותי, יש לציין שאותו סקר סותר במידה רבה את התדמית המקובלת של הסטודנט הישראלי באינדיפרנטיות שלו, כביכול, בנושאים לאומיים, חברתיים ופוליטיים שונים.

כך, למשל, הביעו 77% התנגדות להתנחלויות בשטחים ללא אישור הממשלה; 16% תמכו ורק 17% היו אדישים. בעד החזרת יהודה והשומרון לירדן תמורת הסכם שלום וסידורי בטחון היו 50% בעד, נגד 50% ורק 4% — לא איכפת; סיפוח יהודה והשומרון לישראל: 32% בעד, נגד 50% ורק 18% נמנעים. הסקר, אני מזכיר, הוא מינואר 1981 ועוד שני נתונים כדאי להביא ממנו: יחס לקיבוצים, מחוייבי מתוך ועד חיובי חזק — 45%. הזדהות עם משפחות ההורים: 61%. המאפיין את הנוער הסודנטיאלי בישראל הוא, כנראה, הפער העצום בין עמדה אינטלקטואלית סבילה לבין מחוייבות אקטיבית. כך הביעו תמיכה ברעיונות "שלום עכשיו" 32% ואילו נכונות להשתתפות פעילה הביעו רק 4%. תמיכה רעיונית בגוש אמונים — 29%. ואילו נכונות להשתתפות פעילה — 2%!

אבל השאלה של רגש הזדהות עם העם היהודי לא חייבה את הנשאלים בתמיכה פעילה — ועל כן מתבלטת על רקע זה חומרת הגוש העצום של 53% שלא הזדהו עם העם היהודי. וזהו מידגם של הפוטנציאל המרכזי של האינטליגנציה הישראלית, שעמדותיה — אם לא ישתנו יטביעו הללו את חותמם גם על דמות המשפחה הישראלית, ערכיה וזיקותיה, עם העם היהודי בדור הבא.

■ מדינה מתקדמת בְּרָבֵר

היש בנתונים סטטיסטיים אלה כדי להפתיע? לכאורה, לא. בעיני כל מי שחי בתוך עמו ורואה נכוחה את התהליכים ומה כבר נשתנה, לא רק בהתייחסות אל העם בתפוצות אלא גם ביחס אל שורה של דברים בסיסיים בחברה כאן, אינו צריך להיות מופתע. לא ארחיב את הדיבור על תאור מצב המדינה. הוא עולה מכל שורה בעתון ומכל מירקע כיצור המבזיק ערב ערב מיבוקי היפוכונרריה לכל משפחה ובית בישראל.

חוששני, כי מה שקורה באמת הוא אף יותר ממה שגלוי באמצעי התקשורת. כי המתחולל מתחולל במיסתרים. ובמיסתרים מתקרעת הריקמה הפנימית של הקיבוץ היהודי ששמו ישראל. לאט לאט הולך ונהרס המארג של בניין העם בארצו. החברה הישראלית, תולדת היצירה הציונית-חלוצית, שהעלתה דגם של "תנועת מחאה", מן הנוקבות והמקוריות ביותר בהיסטוריה המודרנית, שקראה תיגר לא רק על מיסטר או מימסד, אלא נגד גורל היסטורי של אומה שלמה, וכוננה במאבק אדירים את המדינה ועיצבה את פני הדור הראשון לגאולה — מערך ערכיה ואמונותיה של חברה חיונית, מתגבשת ומתלכדת זו, הנה הוא מתפורר והולך לנגד עינינו ממש, מן היסוד.

אני מודע שהמצוקה הרוחנית קשה מן החמרית, והיא היום כפולה ומכופלת, כי

קשה להיות איש קיבוץ — לא מיליונר,

קשה להיות יהודי — לא חב"ד,

קשה להיות ציוני — ולא מגוש-אמונים,

וקשה להיות אדם — ללא גורו פרטי... ואני כל אלה.

וכיוון שאין זו הזמנה לכתיבת שיר, שבה האיש משיח ושותק, אלא עת לדבר בפרהסיה, אדבר ככל שאוכל ואולי ירווח לי. ואם תלכו אתי בהקשבה נגיע, בלי נדר, גם למבואות האתגר.

■ שאלת תם

נתחיל מרחוק. אילו הייתי נשאל בגיל 13, נאמר למחרת ברי-המצווה הזכור לטוב שלי, מהי תרבות? הייתי מפלבל בעיני וקרוב לוודאי משיב: כבד את אביך ואת אמך.

אילו נשאלתי מהי תרבות שלוש שנים לאחר מכן, בלי היסוס הייתי עונה: "אל תדמע, בני, אל מוסר אביך ולתורת אם אל אוון תט!"

ואם נשאל עכשיו, בגיל 63, מהי, לדעתי, תרבות? חושבני שאהרהר. אהרהר ואומר: כבד את אביך ואת אמך!

לוא הוסיף ושאלני השואל בילדותי מפני מה אמרתי "כבד את אביך ואת אמך" — הייתי משיב: כי כך הורגני מורי והתורה.

לוא שאלני השואל בעורי מפני מה אמרתי אל תשמע, בני, אל מוסר אב וכו', הייתי עונה: כי את תורת-החיים אני רוצה ללמוד בעצמי ובכוחי!

ואם נשאל מפי מה אני חוזר לעת שיכתי ואומר שכבד את אביך ואת אמך זה עיקר גדול בתרבות? תהיה תשובתי: יקירי, כי כבר למדתי.

ואם תוסיפו ותקשו: מהי, בכך, תרבות בהקשר הקיבוצי — במשפחה הגדולה ורבי-הדורית של בני 13-16 ו-60? תשובתי היא: לומר זאת במקלה, לומר זאת בסופראן-אלט-טונור, לומר זאת בזמנית, בלי מנצח ועם כוונה בלב, לומר ולא לחדול מלומר — והשם ירחם! משונה, תאמרו, רק התחיל וכבר נשתרכב לתוך דבריו השם... וכי אפשר לי בלעדיו?

זאת הצרה, בעברית הכל מתחיל מן השם... תרבות מבחינת הלשון העברית הוא נטע זר. מה שיש לנו במקורות הרי זה קודם-כל תרבות רעה! שנאמר, כנגד אלישע בן אבויה... "שיצא לתרבות רעה/ ל"ב, 12/ "והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים". אך הכוונה שם להיבט הכמותי, תרבות במישמע — רוב, ואילו בספרות ימיה-הביניים, אצל רש"י והפוסקים, יש לנו כמה וכמה פעמים איזכור לתרבות, אך תמיד, עד כמה שזכור לי, במונח המצומצם של מינהגים ונימוסים. בפעם הראשונה שמופיע הצורך בני-תרבות מתייחס המושג לחיות דווקא... "בני תרבות אינן מועדים"// בבא קמא.

אך נניח לישנות ונלך אחר החידושים. הנה זה כשנות דור מצוי בכיתנו חדר-תרבות. בין כתליו אמורה היתה להתכנס התרבות המתקדמת של הקיבוץ ולהוותנו זה היום חדר-המתנדבים וספק איזו תרבות שוכנת שם. ויש לנו, כידוע, משרד החינוך והתרבות — כאילו חינוך איננו בכלל תרבות ובין זה לזה צריך וו החיבור. ואם לא די באותה מבוכה העמידו לנו את המועצה לתרבות ו-אמנות — ללמדך, כי האמנות בימינו זקוקה לוור-הרחמים כדי להיות מוצר של תרבות.

אבל אנו לא מתכוונים כאן לסמנטיקה אלא לתרבות כמובן המקיף, כמושג שכולל את סך-הכל ההשגים הרוחניים של החברה ופרטיה. ס"ה ההשגים הרוחניים — יפה! אבל מהו השג רוחני? מה נתפס כהשג רוחני שעל פיו מבדילים בין תרבות גבוהה לתרבות פרימיטיבית. והאמנם יש מקום לאבחנה בין תרבות נחשלת לתרבות מתקדמת? הדיבור, למשל, הוא השג רוחני ודאי והאֶלֶקוֹנוֹמְצִיָה, אמנת הדיבור, היא מסימני הזיהוי של תרבות המערב, העתיקה והחדשה. אבל בתרבויות המזרח-הרחוק יתכן שאמנות הקשב נחשבת להשג רוחני חשוב יותר. או דוגמה אחרת:

מעשה בקבוצת ילדי תימן שעלו במרכז-הקסמים ופקידי מחלקת הקליטה והחינוך ביקשו לסווגם לרמות לימוד מתאימות. מאחר שכבר היינו מדינה עם פרחי אקדמאים בשירות הציבורי, ביקשו הללו לבדוק את הנושא באמצעות מיבדקים פסיכוטכניים אובייקטיביים. הראו להם, לילדים, בין השאר, תמונת דיוקן של משה דיין, בעל הריטה, ושאלו: מה חסר לאיש בתמונה? התשובה הכללית והמיידית היתה: פאות! והדוגמה השלישית היא מתחום הפולקלור:

מעשה בחסדי שנסע ברכבת כתא אחד עם כומר. נסעו כמה שנסעו עד שהציק לאחד הרעב, שלף הכומר מאמתחתו קֶדֶל חזיר ולחם, פרס שתי פרוסות מזה ומזה והושיט אחת ליהודי. הרתיע עצמו החסיד ואמר: לא, תודה, אדון הכומר. כיוון שתמה הכומר הוסיף היהודי: מן הסתם ידוע לך, כי מנועים אנו מלטעום מן הבשר הזה... איזו מין

כמעמד קבלת פרס ביאליק, לפני 4 שנים, אמרתי משפט שזעזע רבים משומעי אמרתי: "שלא אחטא בשפתי, אבל הנה כאן בישראל-של-עכשיו לא התקווה אלא הגולה מתחילה. לקנן בלבב פנימה". עצוב יותר אני נוכח בזה היום. כשעה שאני נוסע במונית שירות מתל-אביב לקיבוץ אני נוהג להקשיב לשטף שיחם של הנהגים והנהגה הוא לא כתמול שלשום. מה שאני שומע מפייהם, על עצמם ועל חברים שכבר ירדו מהארץ, מכאיב וצורב ומהמם. ואין לדברים כל קשר עם רמות של מדיניות שלם, חוץ וביטחון-המדינה, אלא באבדן ההתייחסות אל המדינה כמדינתך וכשבמרי קיטרוגו אנו לא משגיחים שהמכונת חלפה בערפל על פני צומת עין החורש — פולט הנהג גערה לעצמו, אוף! איך זה קרה לי! והוא מחזיר ברברס, אך בידיים מיומנות, את המכונת, למסלול הנכון, אראז אני מעלה על דעתי, כי כמוני גוששת המדינה כולה ברברס בלב הערפל והידיים של האוחזים בהגה — ידי אובדני דרך.

■ החולי מתחיל במקום הסמוי מן העין

כשאני מהרהר בקיבוץ, במתחולל בו עכשיו ובהולך-להיות, אני חש שאנו נתונים במשבר שרק ראשיתו ניכרת. והמשבר אינו באף אחד מהתחומים הניתנים למדידה ושקילה: לא בחקלאות, לא בתעשייה, לא במאזן הכספי ולא במנת המישראל של ילדינו.

קיבוץ לא קם מן הסתייגות, אף כי על דרך התהוותו השפיעו אילוצים חיצוניים והיו אף תיאורטיקנים שראו בקיומו מין הכרח היסטורי, ברור שמעצם טבעו היה הקיבוץ ועדיין הנו יצירה רצונית. מן היצירות הרצונית הגדולות בהיסטוריה. מפעל-חיים וולונטארי שהוכיח, כי פעלם החפשי של בני-אדם יש לו השפעה על הבאות וכי דעת קהל פעילה עשויה להעלות יחיד וציבור משיגרת חיי-שעה ולזכות בחיי-עולם. תקווה זו היא כנותנת-טעם להמשך דרכי, שאינם קלים.

כי שיש לו עיניים לראות רואה שיש לקיבוץ מצוקה של ממש. כי מהו קיבוץ? כל שיש לו נחת מחיי השיתוף. היא לא שורה היום בחצרו של קיבוץ, וכמה פנים לא-ינחת זה ולא סיבה אחת: 1. השיעור הגבוה של בנים עוזבים; 2. חלקם הגדל של בני-קיבוץ בקהיליית היורדים; 3. שטטוש הזהות הרעיונית ואבדן ההכרה ביחודיותו של הקיבוץ בימינו; 4. חולשתנו הפדגוגית והנחיל ממורשת היהדות בעיצוב אישיותם של ילדינו. אפשר כמובן להוסיף, אך די לנו באלה. ואודה, אין בידנו מחקר ראוי ואיני יודע מה הקוראלציה בין הגילויים, מה סיבה ומה מסוכב ואם בכלל יש קשר בין שיעור העזיבה ואבדן ההכרה ביחודיות החיים בקיבוץ, בין ירידה — וטישטוש הזהות? אבל יהיה זה תמוה מאד אם צבור כמוני יניח לתהליך השלילי כמו גזירה מכוח עליון ודווקא על שכלוננו נאמר מן השמיים היא כי כאן על פני האדמה, במה איפוא לא הצלחנו לעת שיא הישגיה של התנועה הקיבוצית בתחומים כה רבים?

ואיני חושש להצביע על הפגמים בבחינת תביעה-לחשבון-נפש. כי חשבון-נפש הוא סימן לחוסן מוסרי של חברה המסוגלת עדיין להתמודד עם מכאוביה. תחושתו היא שלא נחלנו הצלחה בהעברת המסר היהודי-הציוני-הסוציאליסטי לממשיכים.

על הסוציאליזם — בנפתוליו עם הגשמת הרעיון והטוטאליטאריזם, ומה נשתיר ממנו כהוראה לדור וכהוראה לעתיד לגבינו — על כך מן הראוי ומן החובה המצפונית שיערך ניתוח מעמיק ואמין בנפרד. אבל בקונטקסט זה הייתי רוצה לומר, כי בשבילי הסוציאליזם הוא מה שהוא במקורו ומשתמע ממנו — סייג לאינדיווידואליזם פרוץ והמסר שלו — חברתי במובהק. מפליא אבל היהדות היא בראש וראשונה כשורת העדה, והמסר שלה קם נגד אינדיווידואליזם קטנוני, נגד אגוצנטריזם של הפרט כריבוני ועליון ויהדות היא מעל הכל תרבות הציבור.

זה עיקר גדלות כיהדות. מיום שעמדתי על דעתי כאיש השומר-הצעיר האמנתי בשילובם של סוציאליזם ויהדות בהוויה אחת. ושאין כמו קיבוץ שעשוי לגלם את החיבור הנדיר הזה בין האידאל האוניבסאלי שבתיקון-עולם לבין המורשת היהודית במיטבה, שעיקר שאיפתה, כאמור, הוא בניין הוויה של ציבור — מול סכנותיה של הסתייגות ודחפי אנוש אנוכיים, שאינם יודעים גבול. כי האדם נברא לשניים — לבניין ולהרס. ומי כדורינו חזה מכשרו את ההמון בהשתוללותו ואת היחיד באפסותו — כשם שלא היה גבול להדרדרותו של האדם כך היו גילוי התעלות של אנשים בשר-ודם. ואחד הדברים שלמדנו לדעת וראוי לא לשכוח הוא, כי כפי שלא היה, גם לא יהיה, גבול לרישעות כל גם לא יחדל האדם מחלומו ומכיסופיו לשלמות.

התמננו להגשים את החלום ובנינו מכוחו מה שכנינו. מה בנינו? את התשתית ואת המסגרת שבהם יכול אותו חלום בהקיץ — או חזון — להתממש ולהתגדל. אך הפרדוקס הוא, כי ככל שהכלי נעשה איתן וממשי יותר הוא איבד ממשמעותו הרוחנית — פחות ופחות מזדהים עם החד. פחות ופחות חברים מודעים לאידאל הציבורי ומזדהים עמו. לעומתו מתעצמת הוויה אני-ואפסי, תרבות הקבלה החמרית, שבה נתפסת הרווחה כמשהו מוכן-מאליו, שמגיע, והקיבוץ שוב אינו מושא לתנינה שבאהבה. אם אכן זהו תהליך, ולא רוח זרה חולפת, הרי שאנו עומדים בפני ראשית שקיעה של אישיות הקיבוץ כמשמעותו המקורית.

■ שאלות להזעיק

שקיעתו, חלילה, של מוסד הקיבוץ סימניה הם: בלימת התנופה ההתיישבותית כשליחות ציונית; התרוקנות אורח החיים הקיבוצי מערכים ותדמיתו בעיני בנים ונכדים כחמרנות והתגסות; דלות היצירה התרבותית המקורית והשתלטותו של החיקוי והזר; חוסר ההתודעות למורשת העם ותלישות מן החוויה היהודית. מצב זה, אפילו יש בו משהו הגומה, מחייב להעלות ארבע שאלות דחופות: האם אנו עושים היום את המעשה הקיבוצי לשם הבטחת הקיום, הפרנסה והרווחות, ודואגים למה שטוב לנו ועונה על צרכינו בלבד, או שאנו חושבים לגבש משהו שיש בו הוראה לדורות?

מה יש לחזק כדי לקיים את החיבור בין הפרט והקיבוץ, בין הקיבוץ והעם? יש לנו פעילות תרבותית ועדיין יש לנו צוואת — אבל מה הם התכנים הרוחניים של תרבות הצוות?

מהו "ההגדת לבנך ולבני בניך" — בנוסח שלנו?

מצוקה רוחנית איננה מועקת רבים. מעטים חשים בה למועד ורק מקצתם יודעים להגדירה. אבל השלכותיו של ניוון תרבותי עשויים להיות גורליות בתוצאותיהם לרבים, לכלל כולו. והבעיה, כך זה נראה לי, איננה בריענון העקרונות האידאולוגיים של מצע התנועה, ועל כל החשיבות שבכך הנורמאטיווי של השותפות הקיבוצית, לא ניוושה ע"י חידוש ההגדרות מה-זמני-אנו אלא ע"י התעוררות של רוח ומעש מחודשים. מאיזה מקום התעוררות זו יכולה לבוא לנו ומאיזה מקור היא עתידה לקבל השראה?

את המקום — אני יודע: למטה. הוא לא בדיוק כאן — אולי קצה החוט מצוי כאן במועצה — אך עיקרו למטה, בקיבוצים, בשטח הגדול שבין בתי הילדים ושיכונני הוותיקים בקיבוץ זה או אחר, משם זה יבוא אם בכלל — זה המקום, ומהו יהיה מקור ההשראה להתעוררות — את המקור הזה אני יוצא עכשיו לחפש...

■ הנתק

תנועת השומר-הצעיר משעה שהיא עמדה על דעתה כחטיבה רעיונית אוטונומית היא השקיעה מאמץ אינטלקטואלי ראוי להערכה בכיורור זיקותיה ועמדותיה בשאלת המרכזיות של הזמן.

לא קיבלנו את הציונות כרעה וקירבה. ביררנו ברר היטב מה בינינו לבין הציונות המדינית, המעשית, הסינטטית. הפכנו והפכנו בכורוכובים עד שמצאנו כי את רובו נקב ומקצתו נדחה.

עד שלא היגענו להתערות ממשית בארץ כבר סיווגנו ומיינו את המפלגות והפגלים והתת-פלגים כתנועת העבודה המתהוות ונקבעו נקודות הקירבה והריחוק בינינו לביןם. הרבה לפני שנתחדש במילון העברי המושג מעורבות ונעשה דגלם של אינטלקטואלים ישראלים צעירים, שעדיין לא שילמו שום מחיר בעד מעורבות של ממש, כבר היתה תנועת השומר-הצעיר והקיבוץ-הארצי שקועים בעריכה של מעמד הפועלים העולמי עד צוואר. איננו מכיר חטיבה רעיונית שניה בארץ ובעולם שעסקה באנטנסיות אינטלקטואלית ורגשית כה רבה בעניני הוולת, כמו אנשי התנועה שכתבו על כל מתחולל בתנועת הפועלים, לארצותיהם, בארצות הקולוניאליות ועד הווה ועד בכלל, מתוך דאגה ועצות טובות ולא היה דבר אנושי שהיה זר לעתונות התנועתית ולמפעלי התרבות שלה. בקונטקסט זה של התייכוח לחטיבה עולמית ולעתיד ההולך-להיות, גיבשה התנועה את דרכה הסוציאליסטית, את נאמנותה למרקסיזם ולמגשימיו הלכה למעשה — והיא הגיעה בגיבוש זה לאן שהגיעה. כדי להיות רציניים, לא דלי-דעת ופרחי-מהפכנים ללא-שורש ואילן-ייחוסין, עשינו לילות כימים בלימוד אבות הסוציאליזם, לא הסתפקנו בידעת כתבי קרל מארקס על בורנם, ובלשון המקור דווקא. הלכנו אל מורי, הנחשבים והמדומים, קראנו בהגל ובפיכטה, התודענו אל האבות האוטופיסטים, פורקי וסן-סימון, ופרודון ובאבקה ובלאנקי — והמהדרין הרחיקו עד הגרכים, רק אל המיניצים והקצנלכוגנים לא הגענו, אלה אבותינו הטבעיים של מארקס וסכו הוא רבה של טריר.

אינני מתכוון כמובן לגינאלוגיה המשפחתית של קרל מארקס, אלא לעובדה, שבכל המערכת הרעיונית-רוחנית שלנו היה תחום אחד שעליו פסחנו — המסורת היהודית. באלפי המאמרים, הדיונים וההחלטות, שמשופעת בהם ספרות התנועה, למעט תקופת הראשית, אין כל ניסיון עיוני ראוי לשמו לברר, לסכם ולקבוע יחס אל הנושא — שבין אם נרצה ובין שלא נרצה, במפורש או במובלע, זהו נושא שמקופלת בו רציפותו ההיסטורית של העם היהודי, הווייתו ותוכני תרבותו. לא פחות ולא יותר!

ומזה התעלמנו לחלוטין! כיצד קרה הדבר? ודאי היו סיבות רבות. ככל תנועה אידאית היתה גם השומר-הצעיר חזית עימות, העימות הראשי בעבר של התנועה היה עם המהלך המתבולל ברחוב היהודי בגולה ולא עם המהלך הדתי. תדמיתו של השומר-הצעיר בעיני רבים וגם בעיני עצמו היתה כשל גוף נאמן הניצב על מישמר הספר הלאומי, כשמעבר לו משתרע השטח הסוחף של ההתבוללות. להוציא מקומות בודדים, לא היינו שרויים בעימות, לא בדר-שיח, עם האורתודוקסיה אלא עם הנוער הרדיקאלי, המשכיל והתוסס, עטוף הילה של רומנטיקה מהפכנית, שערק באלפיו מהמחנה הלאומי מתוך הכרת שליחות אוניברסאלית, הריפה ונחיצות. כנגדם השחזנו את מוחותינו! בגאווה ולא במעט צדק ראינו את עצמנו כתנועת מחסום רעיונית בפני גל הטמיעה הקוסמופוליטית של העת ההיא.

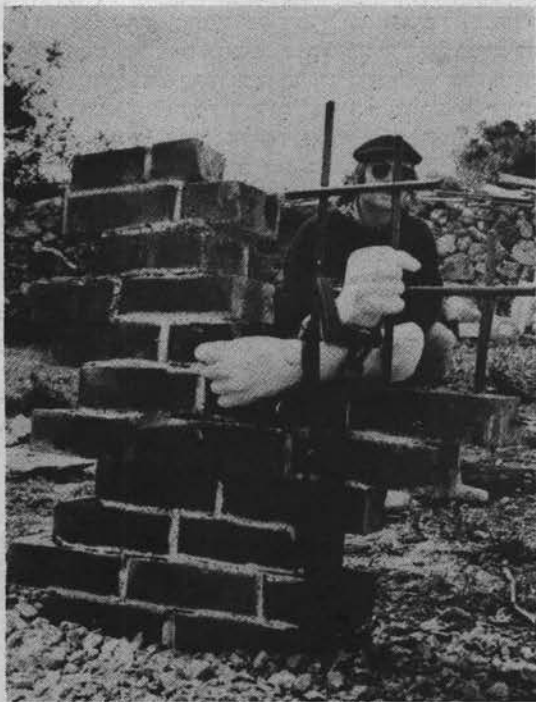
מאידך, ניצטייר בעינינו כל שבמסורת וביהדות כמולקולה קלריקאלית, אחידה ושאינה ניתנת להפרדה, שגרעינה אנטי-ציוני, והיא חיה בסימביוזה נלבבת עם כוחות השחר ובלכיות הגויים.

לא היינו בודדים בתפיסה סטריאוטיפית זו. ה"בונד", הסדרות הפועלים היהודית, שלמרות התנגדותה לציונות היתה תנועה לאומית בהשקפת עולמה והשפעתה על הציבור היהודי המתקדם היתה רבה ולא פסחה גם על רגשותינו — יחסה של תנועה למסורת היהודית היה בפירוש קאניבאלי. להבר אל פועלים יהודים, בלשון יידיש ולשלב בנאום פסוק פולני היה מקובל, להוסיף עליו מוכאה ברוסית ממושקן, היה עשוי לעורר אהדה גלויה, ולצטט שתי מלים בלאטינית היה מעלה פליאה והערצה. אבל להביא דבר בשם חז"ל מבלי לעוותו היה שימוש בלשון כלי-קודש ומחייב קריאות כוז. ביודעין ושלא ביודעין, הושפענו מתרבות חילונית מיליטאנטית זו בגולת אירופה. אך כאלה היו גם רובם של פועלי ארץ-ישראל, סעורי העליה השלישית. וראשוני התנועה שעלו ועברו במושבות עוד יכלו לראות כמו עיניהם מעגל של פועלים יהודים ישובים ממול לבית-הכנסת הישן בפנת-חקה בעיצומו של יום הכיפורים, משחקים קלפים בפרהסיה — ולא בשוגג או סתם מעשה-ליצנות, אלא להכעיס ובמפגן כמעין קיצג של תרבות-האנטי.

מאז חלו אי אלה תמורות בעולמנו. תנועת הפועלים היהודית נעלמה. מי באש ומי במים הטריטוריאליים של אמריקה. שום תנועת-פועלים בעולם לא עלתה בקול ענות-גבורה כזו ולא ירדה בקול ענות חלושה כזו. היהדות הדתית גילתה כושר הישרדות לא ייאמן והוציאה מקרבה זרמים ובני זרמים שמתמודדים — כל אחד בדרך אחרת, מי בשמרנות בלתי מתפשרת, ומי בהתגשמות וחיודש-פנים מהפכני, כגון הרפורמים וחב"ד מזה במציאות החדשה והמשתנית, ואף מצאו מסילות אל לב בני עידן הטכנולוגיה המודרנית.

אבל ההלכה — וכבר הראנו זאת בבית-התפוצות, כמוה כים, שאפשר לרדת ולצלול בנחשוליו ואפשר להשתכשך על חופו ולצאת ידי טבילת אצבעות ידיים ורגליים. ואפשר לצמצם ואפשר להרחיב על-פי "דינא דמלכותיה דינא", ו"מנהל ישראל" ו"חי בהן", הכל על-פי צרכי החיים והזמן וגדולת-הנפש של מורי הדור. כך, לדוגמה, יכול היה רבי מנחם-מנדל מקוצק לפרש ליראיו שהצו התורתי "קדושים תהיו" רוצה לומר: "היו לי קדושים קדושה אנושית". אילו היה הוא פרופסור ודאי היה אומר: קדושה הומאניטית. והחסידים לא נפלו מהכסאות, שמא לעסו את קצה זקנם והרהרו בלבם בדרך לבתי העץ המושלגים, מה יפה וחמה היא יהדותנו שכל עיקרה מוסר אנושי! אבל הפרופסור המלומד מירושלים מניף ידו שרביטו ואומר: לא! אין בין יהדות ומוסר כל קשר. יהדות — מסיני ועד סיני — עומדת, לדבריו, על שלושה דברים: על השולחן, ועל העבודה (כלומר על אי-עבודה בשבת) ועל המיטה. אשר למיטה הוא מסביר לצעירי קיבוץ גן-שמואל הנפעמים, שלא יעזרו להם אם הוא יכנסו לחופה כדת וכדין, אבל אם יכנסו לאחר מכן למיטה בימי נידתה של האשה, חס-ישראל, הרי הם מוציאים את עצמם מכלל ישראל. זאת מיטה-משונה, אני מוכרח לומר! וכשאני מהרהר בדברים הכתובים עברית של שנת 82', איני יכול שלא להצטער על גירסה זו של יהדות מעוקרת.

הפרופסור מוסיף ומטעים, בשנינות לא מצויה, להנאתם של מלומדינו בעמק ובגליל, כי "היהדות אינה קוקה-קולה!". אבל מה לעשות, והיהדות היא גם קוקה-קולה, כשם שהיא גם בקבוק מסקה, לא פחות מוודקה 45%, ולמהדרין 90% ספירט, כשם שיש יהדות שאי אפשר לה בלי שטריימל של קוזקים לשעבר — ובלי קפוטטה, שלבשו פריצים גויים שירדו מנכסיהם, ובלי ראש דג, של אראה את חטאו של דור המבול, בחצום של חסידי אלכסנדר, בלי "בקשות" על קברי צדיקים ובלי "צטלה" (פתק) בין אבני הדיסקויות. שכן היהדות ניתנה לבני-אדם והיא להם גם דבר של "מחיה נפשות" (קרי במלעיל!).

יוסי בראל, פסל

והנה מצויים מלומדים אחרים, וסתם יהודים טובים וחושבים בישראל, שאינם מקבלים את הסמכות של "זאת התורה" כפשוטה, והם מעיינים בירת-כבוד ובביקורתיות ברצף המקורות, מן התורה — שכתב ועד התורה שבעל-פה ועד דורות אחרונים ועד ככלל, והם מחפשים ברצף הזה את ההגדרה שעשויה להקיף ולתקן מקורות אלה גם בזמן הזה. הם מגיעים למסקנה כי כדורות האחרונים, מפתחו של הזמן החדש ועד היום, נתגונו פני היהדות בגווני גוונים ובורמים למיניהם במידה כזאת שאין כל אפשרות לנסח מחדש הגדרה אחת ומחייבת. והגיוס הלאומי הנחה אותנו להסכים שלא להסכים! זוהי כיום ההסכמה הלאומית על הגדרת היהדות.

■ התמור — פלוראליזם

כי כן, קשה ההגדרה על היהדות וקשה ממנה האמת. אינני יודע מהי "אמת היהדות", אבל אני יודע מהו חותמה — זה ריבוי פניה. הרמב"ם ניסח בשעתו את שלושה-עשר "העיקרים" — והיה זה הנסיון הגדול לקבוע "סודות" ו"אמיתות" ליהדות. הוא העלה את השאלה, אם התורה מצווה עלינו מצוות בתחום האמונות והדעות. כיוון שתשובתו היתה חיובית הרי שהוא ביקש לברר ולנסח אלו הן האמונות והדעות שמתחייבות על-פי התורה. היו שחלקו עליו. אולם מעבר למחלוקת היתה הסכמה על הסמכות המחייבת של התורה, המאפשרת לדון בעיקרים במסגרת הילכתית. בזמננו רוב העם איננו מקבל עול תורה ומצוות וכל נסיון לקבוע "עיקרים" או "אמיתות" — לא כהשקפה פרטית אלא מחייבת כמוכח הנורמטיבי — וכל מי שאינו מקיים אותם מוציא עצמו מכלל ישראל — הוא מעשה הבל ורעות-רוח, אם לא מעשה פלגנות של קנאים.

קשה לתאר את המשך קיומו של העם היהודי באלף הרביעי לחייו, כעם אחד, ללא הסכמה על פלוראליזם רחב, המחייב סובלנות בין זרמים ותנועות, כשלכל אחת מהם השקפת עולם יהודית שונה ואורח-חיים משלו. אבל — יקשה השואל — הרי זה שדה פרוץ לכל רוח! כלום גם הפלוראליזם, כמו התורה, לא צריכה סייג וגדר? אמנם כן. ויש סייג ותנאי. והתנאי הראשון, הייתי אומר, הוא בהתחייבות שלנו למקורות.

וכל זה אירע בין חורבן ותקומה. ובתהליך התקומה התחולל דבר נוסף, שמא רב ההשפעה מכל: שבטי ישראל שלא עברה עליהם בארצות מוצאם האמנסיפציה-ההשכלה והסקולאריזציה (החילונית) שידעה יהדות אירופה, הם על זקניהם ונעוריהם זכו לעלות לארץ ומלאוה עד מחצית אוכלוסייתה ואם לא למעלה מזה. ציבורים אלה, אף כי אורח חייהם היהודי היה מעוגן בשולחן-ערוך לא הייתה מגדירים כיהדות-ההלכה אלא כיהדות-הנשמה, שלא הצד הנורמטיבי של היהדות הרבנית ולא עקרונותיה הם עיקר אצלם אלא המסורת העממית, נימיה וניכיה, הרוחניים והבסיסיים, בפולחן, במינהג, בצופן התרבותי.

הדבר הראשון, שפקד אותם בארץ-ישראל, מבחינה תרבותית, היה הלם העתיד — מורא החברה המודרנית, האחרת, האמורה לשאוב אותם אל קירבה. הם לא נשאבו ולא נטמעו כידוע, וכיחד עם המחאה הסוציאליסטית הם מגינים עכשיו על ייחודם העדתי שהוא מסורתי כמובהק. מעבר להבדלי מוצא חברתי וגיאוגרפי, מעבר למקורות יניקה ומעבר להקצנה של פוליטיקנים עדתיים, אל נשכח את ההבדל הרוחני העצום שבין מי שעלה לארץ והתהלך בה בלי אב ובלי אם לבין מי שבא עם אביו ואמו, עם סבא וסבתא. ו"כבר את אביך ואת אמך" לא היה דיבר שנלמד בספר שמות בשכבר הימים בחיידר, אלא דבר יום-ביומו, כשהנער נושק מדי ערב לסבתא ומברך את סבא וממתין ברטט לברכת האב בערבי שבתות... וזה כאן-ועכשיו והם מולנו ולא בקירבנו. ובניהם ובני בניהם עדיין מולנו ולא בקירבנו. ובמה נבוא אליהם — אם ככלל — בזרותנו, ככדי שפה, חסרי צופן תרבותי משותף?

מי מאיתנו שנחפו להתקומם על מועצה זו ועל כיוונה הנסתר כביכול, מתוך התקוממות פתטית נגד כניעה שעלולה להתרגש עלינו כאן בהווה, חס ושלום, צריך לשאול את עצמו כיושר-לב ובקורטוב של ענווה: מה פסול כל-כך בכניעה — לאהבת ישראל?

גשר העתיד לאחדות העם המרוסק הזה לא ייבנה ללא אחווה יהודית. וגם עלינו חלה החובה להכשרת האווירה לכך ולתרום לאיחוי הקרע התרבותי. ואפשר שלא בשם אהבת-ישראל אלא קודם לכל מתוך אהבת-עצמנו, או ליתר דיוק לשם הכרע-עצמנו מצווה עלינו לעשות זאת.

משק הקיבוץ ורוב בניינו נישא היום על כתפי בנים, שבהיותם תלמידי המוסד-החינוכי הם שקדו ימים רבים בלימוד כל תולדות תכניות-החומש כברית-המועצות ובסיימם 12 שנות חינוך לא ידעו להבדיל בין קידוש לקדיש. הם היו בקיאים בכל הביבליוגרפיה האפשרית בלשון העברית בתולדות הקומונה הפריסאית, שהחזיקה מעמד חדשים ויערה ימים, ולא ידעו מאומה אודות היצירה הקיבוצית הגדולה והפנומנאלית ביותר של העם היהודי — התורה שבע"פ — שחיבורה וכינוסה לקח לא פחות משבע-מאות שנה, יצירה שהיתה לה השפעה מכרעת על עיצוב החיים של החברה היהודית וכל פרטיה, כמרוצת אלף שנים לפחות.

לנו, איפוא, ולא לאחרים, אנו חייבים את אחי החוויה התרבותית שנותקה מרציפותה ההיסטורית, כדי שהכמיהה המוצהרת ל"דור-לדור-יביע-אומר" לא תישאר תלויה במשקופי שיכון-הוותיקים של מרחביה.

אך כיצד עושים את התיקון הגדול הזה, שנגרם בשגגה מבלי להיכשל בשגגה אחרת? מהי מורשת ישראל שאליה עלינו להתכוון?

■ בין חלונות למיפתן

נאמר דבר בנאלי, אך נחוץ: תרבות-ישראל היא מתח של יצירה מתמדת ומתחדשת. היא שזורה תקופות, נופים ורובים. מן היצירה-שכתב והממשיכים שבעל-פה, המרחיבים, המפרשים, הקודיפיקאטורים, מוסיפים ומחדשים. יש המשמרים את הגרעין ויש המכליעים את הגרעין ומקדשים את הקליפות! תרבות-ישראל אינה מתמצעת בין בתי-אונגארין לפקיעין! היא נטויה בין רומי וירושלים ואינה מתמצית. מה שבין רומי וירושלים מכליל בתוכו את סורא ופומבדיתא, את ברצלונה ואת פראג ווינה, את אמסטרדם ואת ברלין ואת אודיסה, את וארשה ואת בוסטון ואת קולוסובה ואת הרה-צופים ואת אורנים — ולא יעלה על מחשבתו של שום בר-דעת להציע שנינתק מבתי-גידול של תרבות העמים, מן המערב ומן המזרח, ונציב מחיצות אוטומות בינינו והעולם, נגיף חלונות ונעשה את חצרנו חגיגה לצפרדעים.

אילו גדלתי במאה-שערים והיה לי הרבה יותר אומץ מהדרוש לי עכשיו, אפשר שהייתי שם את נפשי בכפי ויוצא אל בני הנוער שם ופותח את אזניהם לשמוע על החשובות שיש ליהודים יראי-שמיים להקשיב לישובו של עולם, להתוודעות לחכמת עמים בעבר ובהווה, כדי להכיר כמה אנו מחוברים לעולם וכמה יש לנו ייחוד. כי גם העם-ש"ל-בד-דישקון שוכן בלבי-העולם ולא בין המשפתיים. אבל רגלי עומדות בקיבוץ הזורע ולא במאה-שערים. וכל החלונות אצלנו פתוחים לארבע רוחות העולם. ויש אומרים פרוצים — לכל הרוחות. ניחא. אך הבעיה הקשה והרצינית היא כיצד אנו פותחים אפיקים אל מקורות התרבות שלנו, מפתן ביתנו? כי נודה ולא נתעלם: כאן ולא בחיבור עם העולם אירע הנתק. כאן התחוללה הקריעה! אנשים מבוגרים יכולים לחיות עם קרע כנשמה, צעירים — יש להם ערגה לשלמות. עד שלא רבים הם החוזרים-כתשובה שמא מוטב שנחזור — במחשבה.

■ ובכן, יהדות מהי?

לכאורה מוסכם על כולנו, כי עלינו לשאוב מתרבות העמים וממורשתנו הלאומית, משני המקורות כאחד. אלא שלעניין האוניברסאלי נתנו את כל-הנשמה ולמורשת ישראל שילמנו מס'שפתיים.

מתוך סיטואציה רוחנית זאת אפילו ברור המושגים — "מסורת", "דת", "יהדות" — המושגים ותוכם, איננו דבר קל ופשוט כל-עיקר. כל מי שמתקרב בחפזו לחתום הזה מזהר שהוא ניצב לפני שדה מוקשים! אבל אין לנו ברירה אלא להיכנס לפני. ומי שחושש לאבד איבר חילוני מסוים מוטב שיתפוס מרחק. יהודים לשעבר, מלפני שלוש-מאות שנה ומלפני אלף שנים ויותר, לא העלו לפני רבותיהם וחכמיהם את השאלה — יהדות מהי? שהרי התשובה הכרוה היתה כמוכח מאליו: זאת — התורה! אבל כבר מאתיים שנה לפחות שאלה זו ולא אחרת היא במוקד מחשבת-ישראל ועמה נפתלים עד עצם היום כל חכם וטוב שחוזר בשאלה. גם היום תופסת התשובה הלגיטימית, שיהדות — הוא אורח-חיים המבוסס על ההלכה.

כשנצטרפתי ליוזמי המועצה הזו, עשיתי זאת בראש-וראשונה משום התחושה, כי הגיעה השעה להשמיע בציבור ודווקא בציבור זה את הקריאה — עם הפנים למקורות. קריאה זו שכמה כתבי-עמנו לא כסיסמת רחוב, לא באה לי מתוך כניעה לאופנה כלשהי או מתוך פיק-ברכיים בפני האופוריה של חוגי החרדים, אלא מנימוק תרבות פנימיים כבדי-משקל!

בשחר התנועה הציונית נשמעה קריאתו תביעתו של אחד-העם "להגדיר את המוסר הלאומי" וליצור על-פיו את צורת חיינו המתחדשים: "גם לעמנו יש מוסר לאומי העומד ברשות-עצמו, אף-על-פי שהוא מסתתר בלבוש דתי (הדגש ל. א. ק.) ושמירת המוסר הזה חובה היא על הלאומיים, גם אם אינם מאמינים בעיקרי הדת." ("על פרשת דרכים", ב', רפ"ו). ביאליק, תלמידו, שלא כרבו הוגה הדעות, המשיך את הרעיון בתפיסה של משורר. הוא הגיע לכלל הכרה, שלא הגדרת העיקרים הוא הדבר הקובע בבניין התרבות והחינוך של הדור אלא ידיעת היצירה עצמה, שבה התגלמו תרבות האומה והמוסר הלאומי. על כן צורך הוא לכנס את היצירה היהודית מכל פזוניה וגנויה ויש לעשות לה אזניים לשימוש העם כולו, לפתוח אותה ולקרבה ללב הנוער שיכיר ויראה בה מאור ולא ספחת.

לא מילאנו אחר קריאתו של אחד-העם ולא אחר ציפיותיו של ח.ג. ביאליק, כי המהפכה העברית של הציונות-החלוצית עדיין עמדה אז כסימן קריעה ולא כסימן של המשך.

קרע זה אפשר שהיה חלק בלתי-נפרד מן המהפכה וצורך פנימי לרוחה והצלחתה. ואלמלא הצליחה המהפכה הציונית החילונית לא היה לנו היום בסיס להמשך קיומו של העם ותרבותו גם יחד. אך רק לימים אפשר היה להיווכח עד כמה עמוק הוא היה הקרע, באורח-החיים, במחשבה ובחוויה התרבותית.

אלא שגם בתחום זה פעל ועלה אחד הפארדוקסים הגדולים של תקופתנו: כיסוד מרכזי בחינוך החילוני שהונהג בישוב העברי בארץ, בהשראתה של תנועת-העבודה וערכיה של ההתיישבות העובדת — נכללה היצירה הדתית ביותר של העם היהודי והתעודה הדתית ביותר בעולם — התנ"ך. אמנם היו קצת מחנכים שמתוך מבוכה אידיאלוגית ולא מעט אינפאנטיליות תרבותית, פתרו את הדילמה בעזרת —

מספרים... בהנהיגם שנוזרה על נחלתו של האל כספר-הספרים. אך הפיתרון האמיתי היה גלום בתנ"ך עצמו. מה שצריך היה אלה עיניים לראות ולב פתוח להכיר, שאין בתנ"ך גבול ואין פדות בין קודש לחול, שאין לך דת בתנ"ך כרשות נפרדת מהחיים. אם תרצו זה פרט שממנו אפשר ללמד על הכלל, אבן-פינה לפיתרון הבעיה הרוחנית שאנו מתחבטים גם היום. כציבור חילוני יש לנו בעיה בלימודי היהדות ובהתוודעות למקורות. למולנו גלום הפיתרון במהותה של היצירה היהודית עצמה — אך שרובה ככולה טופס דתי היא מכילה בתוכה הוויה לאומית שלמה ורצופה. מה נכנס הכל לרצף-התרבותי הזה ומה איננה יצירה יהודית — על זה אפשר להתווכח. אלו חלקים הם בתחום דתי מובהק ואלה מחזיקים הוויית חיים כוללת, שיש לה משמעות לדרונו — על זה אפשר להתווכח — וצריך להתווכח. כי כל יוכוח כזה הוא מחלוקת-לשם-שמיים שאינו מצמצם אלא מרחיב את הדעת ומעשיר את תרבותנו. אבל חייב להיות מינימום של הסכמה כללית, מינימום ממחי.

ואם עד כה כל שאמרתי היה בבחינת דיעה פרטית ואילו כאן אני עומד להציע דבר שצריך לחייב, אני רוצה להיתלות באילנות גדולים, בדעת חכמים ממני. חשובי החוקרים, אנשי הגות ויצירה, כגון רנ"ק, ש"ד לוצאטו, צונץ, פרנקל, פרנץ רונצווייג, אחד העם, ביאליק, חיים הלל בן-שושן ויב"א ברוך, גרשום שלום ואחרים, למרות השוני הרב ואף הניגודי בתפיסותיהם והשקפת העולם שלהם, מקובלת היתה עליהם ההנחה היסודית שהיצירה היהודית, היינו התרבות היהודית, היא מכלול מקורותיה וכי רציפותה עומדת נופלת על עיקרון ההתייבות כלפי מקורות אלה. עד כאן דעת חכמים. המותר לנו להוציא את עצמנו מהסכמה זו ומהמתחייב ממנה?

הרשאים אנו — דור שידע מה טעם להיות נטוע בקרקע יהודית דשנה — לשלול מילדינו ונכדינו את ההתוודעות לאידיאלים הפנימיים ביותר של העם, להכיר את תפיסת האדם של היהדות, את חופש ההכרעה המוסרית, את שיח האדם עם אלוהיו בתפילה, את מקור תקוותיו ובטחונו?

איך ואיפה עושים זאת?

בבית, ראשית — בביתך. איך? — על ספסל הלימודים. תקראו לזה "השכלת מבוגרים" או "רשות אורנים", או "מידרשה" ואפילו "ישיבה חילונית" — העיקר הוא בהכרה, שדעת נקנית בבית-המדרש ולא בבית-המסע.

■ משהו על סמלים לא תלושים

השכלה איננה הכל. תרבות אינה יכולה להתקיים רק ברמה האינטלקטואלית. לא די שתהיה לאנשים המודעות לאידיאלים של חברתם וליסודות הרעיוניים של תרבותם. כל תרבות אנושית זקוקה למערכת סמלים, טקסים ומנהגים, הבאה לתרגם את העקרונות המופשטים לחוויה אנושית בסיסית.

על כוחם של סמלים ועל האותנטיות שבחוויות יסוד תרבותיות, שניזונות מרמת חוץ-אינטלקטואליות, אפשר ללמוד בדרך השלילה, כלומר בסיטואציה של ריאקציה מבווללת, בדומה לתהליך הבדיקה של יסודות כימיים. כך אפשר להחיל את פסוקו המפורסם של מיצקיביץ, על מולדת מהי — יודע רק מי שאיבדה, — גם כלפי תרבות. צאו וראו, מה נושא איש היוצא למרחקים, בעתות מלחמה כבעתות שלום, בנתיבי שליחות או נדודים, כשהוא נקלע לסיטואציה תרבותית זרה ומבווללת. לימים נעלמים כל נימוקי ההכרה ומחסומיה ונותרים אלו סמלים, ויכוחן מינהגים, טעמו של טקס חג, קול נעימה או ריחו של תבשיל, שאינם מניחים לאדם להתנכר לכור מחצבתו ומהלכים עליו געגועים — נעלמים וחוזרים ביתר תוקף — בכל אשר ילך.

האם הצלחנו לתרגם את האידיאלים שלנו מהרמה המופשטת של עקרונות רעיוניים למינהגי חברה, לסמלי חג-ומועד, לסגנון-חיים ייחודי? אמנם נעשו מאמצים לעשות כן, אך ראו — מה מזה נותר כיסוד של קבע בחיינו? והרי ההתייחסות לעצם הצורך כיסוד של קבע אינה נותנת ומקובלת כנורמה מחייבת בקיבוץ — עד היום. אני

חושב, לדוגמה, על חג העצמאות — מה עלה בגורלו אחרי שלושים שנות נסיונות לעצבו כיום מועד שלנו? והרי אין לך מועד יותר "קרוב" מכל הבחינות לרוחנו וציפיותינו מיום זה — ומה דמותו ומה מזה יישאר לימים שראוי להיחרת בנפש האדם, כמבוגר וכילד?

או חג הביכורים, למשל. לאיזו דלות של מיצג תיאטרלי הפכו הביכורים בחגיגת השבועות שלנו? האם מקרה הוא — או רפיון חולף של רכזי-תרבות ו"צוותי חג" שלנו? חוששני כי אלו דוגמאות מאלפות לחולשה הפנימית של החברה המודרנית — ולא דווקא חילונית — לעצב סמלים משלה במנותק מיסודות מסורתיים.

במסגרת זו אני מנוע, לצערי, להרחיב את הדיבור בעניין חשוב זה ולהסבירו כראוי. אסתייע, לפחות, בדברים שאמר א"ד גורדון בוויכוח עם ברנר שגרס, בניגוד לגורדון, שצריך לחוג את חגי-השבועות כחג הביכורים ולא כחד מתן-תורה: "... לעשות חגים לאומיים חדשים על פי הסבר והחשבון — האם אין זה ממש כמו "לעשות" שירה על-פי הזמנה?" אפשר לשאול כמו א"ד גורדון ואפשר לגרוס כפי י"ח ברנר, אבל באיזה משקל של רצינות אנו שקלנו זוטות כגון אלה?

בשאלת העקירה של הכרם בקיבוצי הקדישו שבע-עשרה שיחות-קיבוץ ואילו את עיקרתם של סמלים ומינהגים לאומיים מושרשים מדורות הנחנו להבנתם או לקוצר-הבנתם של יחידים.

■ גשר על פני תהום — בין דתיים לחילוניים

אתגרים אין ממצאים ואין בוחרים אותם לבקרים. את האתגרים מַמְנִים לנו החיים, בזמן ובהיסטוריה המשתנה. ציבור רעיוני רגיש עשוי להבחין בהם למועד ולבחור בהתמודדות עם האתגר. יורשה לי להעלות אלו מהם.

יותר מכל ציבור אחר בארץ היה הקיבוץ הארצי, במסגרת תנועות ההתיישבות-העובדת, במכשירי הקרקע לתקומתה של מדינת ישראל. ומדינת ישראל היא מדינה חילונית ודמוקרטית. עדיין אנו סורים את הפרספקטיבה להעריך נכונה את התמורות המתחוללות בישראל ובכיוונם הרוחני, שיש להם כמובן השלכות פוליטיות וחברתיות מפליגות. בהכללה, גסה ככל שתהיה, ניתן לאפיין פן זה של התמורות כך: הציבור החילוני נעשה יותר ויותר מסורתי — בפיו ופחות ופחות מחמיר עם-עצמו בקיום צווי האתוס היהודי הלכה למעשה. הציבור הדתי נדחף יותר ויותר להקצנה בפתוס הלאומי, בשם שלמות האומה והארץ ובמקביל עולה כוחו של הגוש המחמיר באתוס החרדי המפגל את העם.

אלו אינן אלא המגמות הכלליות. חמורות כאשר תהיינה אסור שלא לראות את התמונה המגוונת של מצבי ביניים. יהיה זה עוול לשכל-הישר אם נוסף ונתייחס אל המחנה הדתי כעשוי מיקשה אחת. ישנם חילוניים כעלי דרגות שונות של דתיות וישנם דתיים — והם הרוב — כעלי דרגות שונות של חילוניות, ובעלי מיגוון של התייחסויות לשאלות מדינה ומוסר חברתי.

אם אין אנו רוצים שהעם בציון יפגש בבוקר לא-עבות על עברי פי תהום — מוטב לחשוב על בניין הגשר שעה אחת קודם. זוהי אולי השעה הכלתי נוחה ביותר לדבר בזה — אך אין לנו אחרת — וצריך לומר, שגשר חיוני זה של קירוב-לבבות לא יבנה מבלי הכשרת האווירה. והאווירה לא תוכשר מבלי מאמץ מסייע משני עברי התהום. לא כל החובה הזאת מוטלת עלינו. אך גם אנו איננו פטורים ממנה. קירוב-לבבות כזה לא יעשה בלי עיקרון רעיוני-עיוני. אני מאמין שיש לנו מפתח עיוני כזה, ורק מקוצר הזמן לא ארחיב עליו את הדיבור כאן. אוסיף רק זאת, כי אני מאמין באפשרות כזאת כי אני מאמין בקיום אינטרס הדדי וחיוני, שכן הדתיים זקוקים לחילונים כדי להיות עם, והחילונים זקוקים לדתיים כדי שיהיו להם שרשים.

לכן חשוב שנלמד להכדיל בין עמדה תקיפה נגד התעצמותה הפוליטית של האורתודוקסיה החרדית והאנטי-ציונית, לבין פתיחות-דעת-ולב להתוודעות עם המורשת הרוחנית של העם והזדהות עימה.

■ על שלוש מטבעות שאינן נסחרות בבורסה

מפי החכם הפרופ' אפרים אורבאך שמעתי משהו מרישומי מהקיבוצים שלנו שהיה נוהג להרצות בהם. בשוכו מכיקור בעין-השופט בראשית שנות הארבעים, לאחר דיון ער ונוקב עם החברים, בקיבוץ הצעיר והתוסס הזה הרהר הוא בדרך לתל-אביב מתוך צביטה שלב, שהנה הדת בארץ-ישראל הולכת ודועכת. ואילו הציבור החילוני והפועלי והקיבוצי בעיקר לו יש יתרון גדול על המחנה המסורתי בהרבה מובנים. למה נזכרתי עכשיו בהרהורי של הפרופ' אורבאך? כי בעין-השופט יש לי ידיד שהורני פעם, בטילונו בשבילי ג'וערה והקיבוץ, אך אפשר למצוא מטבעות עתיקים כסביבה, ואפילו מזהב, מתחת לרגליך ממש, ובפרט אחרי גשם. ואיך יודעים שהמטבע מזהב? ראשית — מרימים אותו מאשפתות ושנית — מנקים אותו מאשפה, זאת כל התורה... והנה אי-יבזה היו לנו שלוש מטבעות יקרות, שבזכותן היתה לנו עליונות על אחרים, האחת סימנה היה להט המעשה הציוני, סימנה של השניה היה רדיקאליזם חברתי, והשלישית טבועה היתה בחותם של אינטנסיביות חיי-הרוח. אינני בטוח אם הללו מתגוללות עכשיו דווקא באשפתות או שהן שקועות כבור השומן. אם כה ואם כה צריך להרים אותן, כי טובות מהן לא מצאתי. אם נרים את אלו, כל אחת לחוד וכולן כאחת, מצוקה זו שאנו חשים בה היום תהיה ראשית של התנערות.

■ משהו על סמכות ועל חזרה בתקווה

בניגוד לסמכות הדתית-רכנית שהיא ריכוזית יש לנו סמכות בדמותה של שיחת הקיבוץ. כתנועה ששואפת לתיקון חברתי יצרנו את המכשיר המגלם את מלוא שותפות החיים ותהייובויותיו של הקולקטיוו התבוני — זו האסיפה הכללית של הקיבוץ, כקהילה ועדה. זה יכול היה להיות מסר חברתי-מוסרי-ופוליטי מובהק לחברה המודרנית בעידן של מנגנונים ממלכתיים ומפלגתיים נעדרי פנים אנושיות. אך ידו הצרה, מה קרה את שיחת הקיבוץ שלנו? האם עשינו די כדי להעלות את קרנה המושפלת של השיחה, ששוב אינה כללית וללא מעורבות אישית אמיתית של החברים. האם הדגשנו את חשיבותו של המוסר הזה בחיינו ושאלן להמירו בשום סמכות אחרת?

על-מנת לשוב ולבוא בקרב העם עם מצברים מלאים. מי שמחפש את היאוש — ימצא את היאוש. ולמאמינים — תהיה תקווה.

■ תפילה על ההנהגה

ועד שאני נועל דברי ומעביר מבטי אל מחוץ לאולם ולחצר הירוקה הזאת אל הארץ והמתחולל בה "הלב דופק, דופק, התפלל, התפלל", וכרשותכם, אומר את התפילה הזאת:

"... אלוהי שארית ישראל,

היה עם פיותיהם של שלוחי עמך, עם פיותיהם ועם לבותיהם,

הורם את אשר יעשו, תן בקרבם לב טהור ונשמה חדשה

וידעו, כי בנים הם לעם הנידח והאבוד;

אל ירפאו את שבר-אומתם על נקלה, אל ישכחו,

כי צרתנו צרת אלפי שנים

וארוכתנו לא בחיפזון תעלה...

אל יטוחו טיח תפל לאמר:

שלום, שלום ואין שלום!

... טובי האומה!... ננסים, ידועי-חולי, אשר לשונם

מיילאה תפקדי יתר אבריהם —

והנה הם מאה-ועשרים ברוצים-לדבר. מאה-ועשרים —

רוצים לדבר, להשמיע קולם, לשפוך את פלפול-מוחותיהם,

להבליט את ישותם הקטנונית... מאמינים שעמם לא יושע אם לא בקולם

... ובכוח דיבורם

אלוהי אומתנו הגוועת, אלוהי שארית-ישראל,

היה עם פיותיהם של שלוחי עמך,

עם פיותיהם ועם לבותיהם,

הורם את אשר יעשו

ותן בקרבם לב טהור ונשמה חדשה.

דברי התפילה הזאת הם מפי האפיקורס יוסף חיים ברנר.

ולמחרת, בצאת המועצה הזאת, כשנשכח את רוב הדברים שנאמרו כאן, אנא, זכרו את

המשפט האחד שבו הייתי רוצה לסיים את דברי: אם תרצו — יש לנו אגדה! ■

אבא קובנר

עין-החורש

הרצאת-הפתיחה במועצת הקיבוץ-הארצי המ"ו, שדנה על "יהדות ותרבות חיינו", 15-16 בינואר 1982, בקיבוץ "הזורע", הדברים מתפרסמים כאן לראשונה במלואם.

שלום רצבי

האור החודר מתחת לדלת
איננו האור

והקולות המבקיעים

אף שפעים נעולים

אינם הקולות

אותם אמה שומע בשבת רעים

אט אט פכים הפנים

ואני אתם

האור החודר מתחת לדלת
והקולות

הם האחרונים להפליג.

האור החודר מתחת לדלת
והקולות

הם האחרונים להפליג.

האור החודר מתחת לדלת
והקולות

הם האחרונים להפליג.

האור החודר מתחת לדלת
והקולות

הם האחרונים להפליג.

האור החודר מתחת לדלת
והקולות

הם האחרונים להפליג.

האור החודר מתחת לדלת
והקולות

הם האחרונים להפליג.

האור החודר מתחת לדלת
והקולות

הם האחרונים להפליג.

האור החודר מתחת לדלת
והקולות

הם האחרונים להפליג.

האור החודר מתחת לדלת
והקולות

הם האחרונים להפליג.

תקרת הלילה

קמורה ביותר הלילה

והידיעה הבלתי נמנעת

שבשום מקום אחר

לא מחכים לי יותר

בדרך משפכת

את הפכים: הפוככים

שמקשטים את תקרת הלילה

הם הצופים היחידים

ונדאי שאינם משתנים

גם כשאני מסתגר לבחר,

מבין האפלות

שבפנים ובחוץ, ובדרך נס

מחליט שלא לבחר.

ערב שאיני יודע

היכן אני בתוכי

אם בכלל אני בתוכי

פותח לי עינים תמהות

ומה שעלי לעשות

הוא להחזיק בו

ולעקר.

מוספקני אם טכניקות של הפעלה או מיכשור אלקטרוני יוכלו הרבה לעזור במקום שדרושה לנו הכרה מחודשת של הבריות עם תכני חייהם. אבותינו יראי-השמיים לא הסתפקו בתפילות יום-יום עמדו והוסיפו עשרה ימי תשובה לסליחות והתעוררות לשם תיקון מה שבינם לקונם. מדוע לא ייתכן הנהגת מינהג בקיבוץ של עשרת-ימי-התעוררות-רוחנית לשם תיקון המחויבות בין חבר לקהלו, ולקיימם שנה בשנה כדי לחזק את היחס של הדבר המרכזי בתרבות הקיבוץ — אל המקום שבחרנו בו לעצב את אורח-חינו, בתוכן ובצורה? נקבע עתים לחשבון-נפש, לשיחה-של-אמת, שבה כל חבר ישב לא כצופה מהצד, כי אם כשואל-את-עצמו לחלקו בשותפות ותרומתו להעמקתה.

אני משער שרעיון כזה יעלה חיוכים פה ושם. כי להתאים דפוס מסורתי לתנאי הקיבוץ החילוני נראה כבלתי אפשרי בלי מידה של תמימות. אך זהו בדיוק הענין! יסוד התום הוא דם-התמצית של כל יצירה עממית אוטנטית, באמנות ובשירה, ברציפותו של סמל ונוסח. מ"אגדת תימן" של הרמב"ם ועד "נחפשה דרכינו" של סמולנסקי ועד אגדתו של מאיר יערי "הבו לנו ידיים" — אינני מכיר שום מניפסט יהודי שלא עמד בחותם הכפול של חריפות-הדעת — ותמימות-הלב! ואם צוררי דורנו נישלו אותנו משארית התום, אי אפשר לנו בלי המימד הזה לשקם תרבות ולחדש מסורות משלנו. מחצית מושבינו בכנסת הייתי נותן במחיר קורטוב של תום... כדי לחזור בתקווה! הייתי רוצה לזכות ליום שבו ימצא בן הקיבוץ את חייו לא רק נותנים וחמים אלא שיש להם משמעות של ערך. ואז יגיד, לא בלי גאווה, יהודי אני ולכן — אינני חוזר בתשובה!

■ בלי כיפה סרוגה, בלי כיפה אדומה —

עם אלוהים בלב

כשם שנאמר שהיהדות איננה יהדות אלא בתורתה, כן ניתן אולי לומר שהקיבוץ איננו קיבוץ אלא בערכיו. ומה הם ערכיו שלא פטלו? הווה אומר: השיתוף והשוויון. מוסר השליחות, תרבות הצוותא. ואיננו שלמים עם עצמנו ככל אלה. נושא שיתוף ושוויון ומתח בעיותיו בתנאי רווחה אינו עומד לדין במועצה זו. לכאורה גם נושא השליחות — הלאומית, המדינית והחברתית, הוא כרשותה של המפלגה. אך מעבר למשימות המפלגתיות השוטפות היה הקיבוץ-הארצי בעבר נאמן לאלו משימות לאומיות מרכזיות של התקופה. שמירת הדרכות במילוי המטרה ורוח ההתנדבות בהתגייסות למענה היו מסימני ההכר של תנועתנו. האם חדלו ארצות השליחות? כלום יתואר אורח-חיים קיבוצי בלי תחושת דליחות ומשימה קונסטרוקטיבית חשובה, שלמענה כדאי לוותר על נוחות ועל עצלות הרוח ולצאת אל מחוץ לגדר?

קיבוץ מעצם טבעו הוא — תביעה. ותרבות הקיבוץ היא — התחייבות. התחייבות למה?

א. לערבות הדדית;

ב. התחייבות. למוקדי החיים היהודים בהווה;

ג. לטיפוח תרבות יהודית סגולית.

ולערך האחרון, ושמה המרכזי שבכולם, נועדה המועצה ודברי — הכאים על סיכומם. גם אם איננו מתכוונים במושג זה של המועצה לקבל החלטות מחייבות את הכלל, רק לכוון כיוונים בלבד, מן הראוי לציין את אבני הדרך: נעלה את חייה-הרוח והעשייה התרבותית לנורמה נחשבת ומרכזית בחוויית הקיבוץ בעשור הבא: על-ידי:

א. הנהגת לימודי-המשך לכלל החברים, במסגרת הולמת חברה עובדת, ע"פ תוכנית מתקדמת ורצופה, כדמות "עתים לתורה", דרשה מקומית או מסוף של מרכז הדרכה מפותח ב"אורנים". מטרתה הלימוד לא תהיה פונקציונאלית אלא התוודעות אל

מקורות ישראל ע"י ברירת המשמעותי לדורנו.

ב. מתן תוקף מחייב לקיום כל מועדי ישראל, תוך חיפוש-דרך בהחלת דפוסי חג, בצורה ובתוכן, השאובים מהמסורת היהודית, ממורשת הציונות והוויית הקיבוץ.

ג. העלאת החיוב המוסרי שבמקורות ישראל כגורם מעצב את אישיותו של הפרט במערכת החינוך שלנו, בגיל הצעיר והמתבגר.

ד. הקצאת משאבים ראויים לתרבות ולטיפוח יצירה מקורית.

אם כך תובן הקריאה "עם הפנים למקורות", אין פירושה לחיות בעבר אלא פניה לעתיד תוך תחושת שותפות מלאה באחריות לקיום רציפותה של התרבות היהודית והתחדשותה.

כיום זה לא כדי לגזור על הציבור תקנות שלא יוכל לעמוד בהן. לא היה ככוונתנו אפילו להביא הצעות החלטה שיש בהן כדי לשנות, מהיום למחר, מנהגים וארחות חברה ופרטיה. בסך הכל ביקשנו להכשיר אקלים להעלאת קרנה של התרבות בקיבוץ של שנות השמונים ולהעמיק את זיקותינו אל מורשת העם. אין אנו יוצאים מכאן עם מניפסט ולא אני מאמין חדש. כל שאנו יכולים לעשות הוא להתוות כיוון שבביל חידוש הבית הקיבוצי כבית-יוצר של יצירה מקורית, ושהד קולותיה של התרבות היהודית לרבידה יבוא לביטוי הולם בחד ובמועד ובששת ימי המעשה, בסגנון החברה וחיי הפרט.

איכות החיים היהודיים מעולם לא נמדדו לפי מה שהיו במציאות, כי אם לפי שיעור החלום והכמיהה שהיה בלב האנשים. היש לנו עדיין חלום? האמנם אנו עושים כל שביכולתנו ובלב-שלם למען משיכו צאצאינו בדרךנו?

בשעה שקיבלתי עלי לשאת את הרצאת הפתיחה כבר הייתי כבר מודע, כי יש שחולקים על מועצה זו ומטרתיה. היו חברים שביטאו הסתייגויותיהם בכתב ובעל-פה. ויש לנו אפילו ידידים צמודים באמצעי התיקשורת, שכל הרעיון לכנס מועצה של הקיבוץ הארצי בענייני תרבות בימי ימית הרותחים, נראית להם נלעגת מעיקרה. רדיקאליים צעירים אלה, המסרבים להודקן, שכחו מן הסתם שמו של יהודי כשמעון בן-שטח, שהיה מכנס אסיפות בלשכת הגזית, או כסמוך לזה, לדון במתן תוקף מחייב לחינוך ילדי ישראל. רעיון שהקדיש את חינוך החובה בארצות אירופה באיזה 1,700 שנה.

באותם ימים היו בארץ בעיות מדיניות, בטחוניות ומוסריות מדאיגות ביותר ודומה שחשובות פייכמה מהנושא של לימוד חובה. אך אנו עדים לכך, כי לא היתה החלטה חשובה ומתקדמת ממנה בתולדות התרבות היהודית לאלפיים השנים הבאות, וכל הכבוד לקיבוץ-הארצי שיש לו האומץ לפרוש מבעיית השעה, ולוא ליום ולוא לשעה.